

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17^{ΗΣ} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Οί πράξεις και οί δημιουργίες, ὅσες ἔχουν ἐπιτελέσει, καί τὰ παθήματα, ὅσα ἔχουν ὑποστεί, ἕως σήμερα οἱ ἄνθρωποι, ἄρα καί οἱ λαοί, τὸ φαντασμαγορικὸ αὐτὸ σύνθεμα ἢ καί συνονθύλευμα γεγονότων καί οἶονεὶ καταστάσεων καί τάσεων, ὅ,τι ὀνομάζεται Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι κάτι μὴ δεκτικὸ νὰ γνωσθεῖ ποτὲ ἀκέραια, μάλιστα μὲ σύμμετρη ἐπισήμανση καί ἀποτίμηση τῶν συστατικῶν στοιχείων του καί τῶν συντελεστικῶν του παραγόντων ἢ καί τῆς ἀλληλεπενέργειας τῶν παραγῶν τους.

Οἱ παράγοντες αὐτοὶ δὲν εἶναι καὶ μόνον ἄνθρωποι. Ὑπάρχουν καί δροῦν ἢ ἔστω ἐπιδροῦν σταθερὰ στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος παράγοντες γεωφυσικοῦ χαρακτήρα, ὅπως τὸ κλίμα καί ὅπως τὸ ἔδαφος μὲ τὴ θέση του καί τὴ σύστασή του καί τὴ μορφὴ του. Ἐπισυμβαίνουν ἀπότομα καί δροῦν καίρια στὰ ὅρια τῆς Ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος παράγοντες γεωδυναμικοῦ χαρακτήρα, ὅπως σεισμοί, ἐκρήξεις ἡφαιστείων, πλημμύρες, κατακλυσμοί, καταποντισμοί κ.τ.ῶμ¹.

Παράγοντες ἤδη ἄνθρωποι τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ βιολογικὴ εὐεξία ἢ καχεξία τῶν ἀνθρώπων τοῦ κάθε λαοῦ, ὁ μέσος ὅρος τῆς διάρκειας τοῦ βίου των, οἱ ἐπιδημίες κ.τ.ῶμ. Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἄνθρωπος παράγων τῆς Ἱστορίας, ὅπως καί τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ περίφημη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πηγὴ αὐτοκαθορισμοῦ τῆς συμπεριφορᾶς του, ἀλλὰ καί προβλεπτικότητος, ἐπινοητικότητος καί ἡθικότητος.

---

1. Κ. Δεσποτοπούλου, Φιλοσοφία καί Διαλεκτική, 1990, σελ. 43-47.

Ἀνθρώπινος ἐπίσης παράγων τῆς Ἱστορίας εἶναι καὶ ἡ διεστραμμένη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πηγὴ ἐπίσης αὐτοκαθορισμοῦ τῆς συμπεριφορᾶς του, ἀλλὰ ὅχι καὶ ἡθικότητας ἢ καὶ ὅχι ὁρθῶν ἐπινοήσεων. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, ὅταν κυριαρχοῦν στὴ βούληση τοῦ ἀνθρώπου, ἐξουθενωτικά γιὰ τὸν καθαρὸ πρακτικὸ λογισμό του, ψυχικὲς τάσεις «παθολογικῆς», ὅπως τὶς ὀνόμασε πλατωνικώτατα ὁ Kant, δηλαδὴ φιληδονία, κτησιακὴ ἀπληστία, ματαιοδοξία, φθόνος, μίσος, ἄμετρος φόβος κ.τ.ῆμ., μὲ συνέπεια τὴν ἔλλειψη σωφροσύνης, ἀνδρείας, δικαιοσύνης, ἢ καὶ ὅταν, δίχως ἐπιπτώσεις «παθολογικῶν» ψυχικῶν τάσεων, συμβεῖ ἀπλῶς νὰ ὑπάρξει πρακτικὸς λογισμὸς σφαλρός, ἀπὸ μὴ διάγνωση τῶν προκειμένων δυνατοτήτων εἴτε μὴ ἐπίγνωση τῶν ὑπερκείμενων ἀξιῶν, καθὼς τυχὸν ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν ἀντίστοιχη ἐμπειρία καὶ παιδεία καὶ δὲν διαθέτει διαισθητικὴ φαντασία ἢ καὶ ἀποφασίζει δίχως περὶσκεψὴ εἴτε ὑπὸ τὴν ἐμφρακτικὴ τοῦ λογισμοῦ του ἐπενέργεια προλήψεων καὶ προκαταλήψεων, ὥστε καὶ συμπεριφέρεται χωρὶς πρακτικὴ εὐθυκρίσια γιὰ τὸ παρὸν καὶ χωρὶς πρακτικὴ διορατικότητά γιὰ τὸ μέλλον².

Ἐξ ἄλλου, τὰ παράγωγα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ στὴν πιὸ θετικὴ λειτουργία της, ὡς πηγῆς ἡθικότητας καὶ δημιουργικότητας, εἴτε αὐτὰ εἶναι θεσμοί, δικαίου ἢ κοινωνικῆς ἡθικῆς, εἴτε εἶναι ἄλλα ἔργα πολιτισμοῦ, ὅπως γλώσσα, θρησκεία, τεχνικὴ, ἐπιστήμη, καλλιτεχνία, βρίσκονται σὲ πολλαπλὴ ἐπενέργεια μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Μάλιστα ἡ σχέση τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὰ παράγωγά της δὲν εἶναι ἀπλῆ. Δέχεται ἀπὸ αὐτὰ ἡ ἐλευθερία³ κατευθύνσεις γιὰ τὴν ἀσκήσιν της, ἀποκτᾶ με αὐτὰ δυνατότητες, ἀνὺπαρκτες χωρὶς τὴ συμβολή τους, ὑπέχει ὅμως ἀπὸ αὐτὰ καὶ περιορισμοὺς στὴν ἀσκήσιν της.

* * *

Ὅσο δυσεξιχνίαστο καὶ ἂν εἶναι τὸ πυκνότατο καὶ ποικιλώτατο σύνθεμα στοιχείων τῆς Ἱστορίας, συντελεστικῶν της παραγόντων καὶ παραγῶγων τους, ἐκδηλα προβάλλει ἀνάμεσά τους θεσμὸς κορυφαῖος, ἢ καὶ συμπεριληπτικὸς τῶν ἄλλων: ὅ,τι ὀνομάζεται *πολιτεία*, ἢ καί, στὴν ὁρολογία τοῦ Ἀριστοτέλους, «*κοινωνία πολιτικὴ*».

2. Κ. Δεσποτοπούλου, Μελετήματα Φιλοσοφίας, 1978, σελ. 64-65.

3. Καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἐλευθερία ὡς δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἱκανοῦ τοῦλάχιστον πρὸς αὐτοκαθορισμὸ τῆς συμπεριφορᾶς του, δηλαδὴ ὡς προσωπικὴ του εὐχέρεια γιὰ τέλεση τῆς ζωῆς του μέσα καὶ ἀντίκρου στὴν κοινωνία. Βλ. Κ. Δεσποτοπούλου, *Études sur la liberté*, 1974, σελ. 67-71, σελ. 98-102. Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας, 1983⁴, σελ. 79-81.

Στους νεώτερους χρόνους ο Hegel όρίζει τήν πολιτεία ώς «τήν πραγματικότητα τής ήθικης 'Ιδέας» (die Wirklichkeit der sittlichen Idee), ό Nietzsche τήν χαρακτηρίζει ώς «τό ψυχρότερο άπό όλα τά ψυχρά τέρατα» (das Kälteste aller kalten Ungeheuer), ένώ προβαίνει ό Spengler σέ κάπως ταύτισή της πρός τήν 'Ιστορία, καθώς γράφει περίκομψα: «'Η πολιτεία είναι ή 'Ιστορία θεωρημένη στατικά, ή 'Ιστορία είναι ή πολιτεία θεωρημένη στή ροή της» (der Staat ist die Geschichte als stillstehend, die Geschichte der Staat als fliessend gedacht).

"Ασχετα όμως πρός τούς άφορισμούς αυτούς, ή κοινωνία, ή ολοκληρωμένη ώς πολιτεία, είναι ό άναντικατάστατος ύπαρξιακός χώρος τοῦ ανθρώπου, σχολεῖο γιά τή μόρφωσή του και στίβος γιά τή δράση του⁴.

Ό άνθρωπος είναι και πλάστης και πλάσμα τής κοινωνίας. Δέν είναι δυνατόν νά υπάρξει άνθρωπος δίχως αὐτήν. Εὐλογα διακήρυχνε ό 'Αριστοτέλης (Πολιτικά 1253 / 27-29) «ό δέ μή δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηδέν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν... ἢ θηρίον ἢ θεός», άρα ὅχι άνθρωπος.

'Αναμφίβολα, ή Φύση, δηλαδή τό σύνολο τῶν προ-άνθρώπινων ἢ ἔξω-άνθρώπινων στοιχείων και λειτουργιῶν τοῦ κόσμου, είναι ή πρώτη ζείδωρη πηγή και ό πρώτος περιεκτικός χώρος γιά τήν ὕπαρξη τοῦ ανθρώπου· αλλά προσφέρεται και παρέχει πόρους σ' αὐτόν διαμέσου τής κοινωνίας προπάντων. Δηλαδή πράττει ό άνθρωπος, και άρύεται πόρους άπό τή Φύση, με χρήση τεχνικῶν μέσων, ἐπινοημένων, κατεργασμένων και διαθέσιμων έντός μόνο τής κοινωνίας⁵.

Συμβάλλει όμως και στή γέννηση ἤδη, και στήν ἐπιβίωση, τοῦ ανθρώπινου βρέφους ή κοινωνία, καθώς και στόν ἐξάνθρωπισμό του, και προπάντων δέν παύει ν' άποτελεῖ κιβωτό θαλπωρής και προμήθειας γιά τόν άνθρωπο, χορηγική τρόπων και ὕλικῶν βιοπορισμοῦ, αλλά ἐπίσης προφυλακτική άπό κινδύνους, ἀδιάφευκτους χωρίς αὐτήν.

'Εξ άλλου, συμβαίνει και νά ἐκφυλίζεται ή κοινωνία σέ άντρο κακουργίας και πηγή δυσμοιρίας γιά πλῆθος ανθρώπων, με τή διεξαγωγή πολέμων και τή διάπραξη φόνων, μάλιστα και πέραν άπό τά πεδία τῶν μαχῶν, καταπιέσεων, ταπεινώσεων, ἐκμεταλλεύσεων.

Πρόχειι όμως ή άποψη τής κοινωνίας ώς ἐργαστηρίου και δεξαμενής άγαθῶν πολιτισμοῦ και ώς κιβωτοῦ θαλπωρής και προμήθειας, δηλαδή ώς λειτουργικῆς ὑποδομῆς τής 'Ιστορίας και ώς ὑπαρξιακοῦ χώρου τοῦ ανθρώπου με άνυπολόγιστα πολύτιμες ὕπηρεσίες πρός αὐτόν.

4. "Οπ. άν., σελ. 29-32.

5. "Οπ. άν., σελ. 89.

Καὶ τὸ ἔμμονο στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος αἶτημα εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς κοινωνίας σὲ ἄντρο κακοπραγίας καὶ ἡ ἄριστη δυνατὴ ἐκπλήρωση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Τὸ διπλὸ αὐτὸ αἶτημα, δηλαδὴ τὴν ἀδιάκοπη ἐκπλήρωσίν του, ἔχει ὡς ἀποστολὴ κύρια ἡ λεγόμενη πολιτικὴ, μόνη πρόσφορη γι' αὐτήν· ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἀέναο μέλημά της εἶναι ὁ χειρισμὸς τῶν δυνάμεων καὶ στοιχείων τῆς Φύσεως, ἡ ποδηγέτησις τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ἀστάθμητων κινήσεων τῆς Ἱστορίας.

Ἡ πολιτικὴ ἄρα, ἡ γνήσια δηλαδὴ πολιτικὴ, ἀποτελεῖ ὁλοκλήρωμα τῆς ἠθικῆς, δηλαδὴ παρέκταμα τῆς ἠθικῆς στὴν κοινωνία, καὶ εἶναι πολὺτιμη καὶ ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κοινωνία, τὴ συνοχὴ τῆς καὶ τὴ λειτουργία τῆς, ὅπως ἡ γνήσια ἠθικὴ εἶναι ἀπαραίτητη καὶ πολὺτιμη γιὰ τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀτομικὴ του ὑπαρξή. Καὶ ὅσο ἡ κοινωνία εἶναι πιὸ κατάρφωτη ἀπὸ δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ, συσσωρευμέναι καὶ δραστηκῆς μέσα της, καὶ ὅσο αὐτὲς εἶναι πιὸ μεγάλας, δηλαδὴ σὲ βαθμὸ ἐπιβολῆς στὶς συνειδήσεις καὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἢ σὲ βαθμὸ καταστροφῆς ἢ μετατροπῆς ἐπάνω στὴ Φύση, τόσο εἶναι ἀντίστοιχα ἡ πολιτικὴ πολὺτιμη καὶ ἀπαραίτητη, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ὅσο τυχὸν ἡ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ στενότητα ἐδαφικοῦ χώρου εἴτε σπάνι ἀγαθῶν οἰκονομικῶν, σχετικὰ πρὸς τὸν πυκνὸ ἀνθρώπινο πληθυσμὸ τῆς⁶.

* * *

Ἡ ἀδήριτη σχέσις ἀνθρώπου καὶ ἠθικῆς γεννιέται ἀπὸ κάτι σύμφυτο μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μὴ ἀπλῶς ζῶου· ἀπὸ τὴν σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του ἀναζήτησις τοῦ πρακτέου καὶ τὴν ἀδιάφευκτὴ ἀναγκαιότητα πρὸς ἀπόφασις γι' αὐτό, ἀφοῦ ἡ συντελεστικὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του καὶ ἀνεπίδεκτη ἀναστροφῆς χειραφέτησή του ἀπὸ τὴ δυναστικὴ ἐπιβολὴ τοῦ ἐνστίκτου συνεπάγεται καὶ ἀντίστοιχη ἀποστέρησή του ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη βιοσυντηρητικὴ ὀρθοπραξία, σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς, τὴν ἔκγονη τοῦ ἐνστίκτου. Αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ αἰτία γιὰ τὴ δραματικὴ πρόβασις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπαράμιλλη μεγαλοσύνη του, ὡς ταγμένου στὸ ἀγώνισμα τῆς ἠθικῆς.

Δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος αὐτόδοτη κατάστασις ἀγιότητος. Κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του ἐνέχει δοκιμασία τῆς ἐλευθερίας του, καθὼς ἐλλοχεύουν οἱ πειρασμοὶ καὶ οἱ φόβοι καὶ ἄλλα πάθη, γιὰ νὰ τὸν παρασύρουν στὴν ἐκτροπή, ἀλλὰ καὶ χαίνει τὸ βάραθρο

6. "Οπ. ἀν., σελ. 35-37.

τῆς ἀποτυχίας, πέραν καὶ ἀπὸ τὶς σειρῆνες τῶν πειρασμῶν ἢ τὶς ἐρινύες τῶν φόβων. Αὕτῃ ὅμως εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἔξοχο γέρας του: ὡς λαμπαδηφόρος τοῦ Ἀπολύτου νὰ βαδίζει ἐπάνω σὲ ὄχι στερεὸ ἔδαφος, πιστὸς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ὀρθοφροσύνης καὶ τῆς ὀρθοπραξίας⁷.

Ἐξ ἄλλου, καὶ οἱ ὅποιες ὑπο-ἠθικὲς ἐπιδόσεις τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ κατὰ δογματικὴ ἀναδοχὴ γνήσιας ἠθικῆς διδασχῆς, παρὰ τὸν κοινοτοπικὸν χαρακτήρα τους, ἡ καὶ ἀκριβῶς μὲ αὐτόν, λειτουργοῦν ὡς ἐνεργότατες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐδραίωση καὶ τὴ συντήρηση τῆς συνοχῆς τῆς κοινωνίας. Αὕτῃ εἶναι ἡ πολυτιμότερη λειτουργία τῆς λεγόμενης κοινωνικῆς ἠθικῆς⁸.

* * *

Βαρύτατη ἄρα εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς πολιτικῆς, δηλαδὴ τῆς γνήσιας πολιτικῆς, ὡς ἠθικῆς μὲ πεδίο λειτουργίας τὴν κοινωνία. Τὸ βάρος τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς εἶναι ἤδη μέγιστο ἀπὸ τὴ σύμφυσή της μὲ τὴν ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ αὐξάνει ἀπὸ τὴν πολυπλοκία τῆς κοινωνίας.

Καὶ τὸ πρόβλημα, τὸ ἀρχαίωθεν κρίσιμο καὶ πάντοτε ἀκατάλυτο, εἶναι: πῶς ἡ πολιτικὴ θὰ ἐπιτελεῖται μὲ τρόπο ἄξιο τῆς ἀποστολῆς της;

Ἐγκαίρα ὁ Πλάτων εἶχε εἰδοποιήσει τὴν ἀνθρωπότητα γιὰ τὶς ὑπέρμετρες δυσχέρειες, τὶς συνυφασμένες μὲ τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς, τὶς ἀνυπερνίκητες σχεδόν. Αὐτὸ ὑποδηλώνει ὁ πλατωνικὸς μῦθος στὸ διάλογο *Πρωταγόρας* (321de) γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ Προμηθεὺς νὰ κλέψει καὶ τὴν πολιτικὴ ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ νὰ τὴ δωρήσει, ὅπως τὴν τεχνικὴν, στὸ ἀνθρώπινο γένος: «εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἡφαίστου οἴκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ», καὶ «τὴν ἔντεχρον σοφίαν...ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Δίῳ. Τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκ ἐτί ἐνεχώρει εἰσελθεῖν— πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν—». Δηλαδὴ, ἐνῶ ἡ τεχνικὴ προσφερόταν νὰ κατακτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, καθὼς αὐτὸ λειτουργεῖ ὡς πρόνοια καὶ ὡς ἐπίνοια (ὅ,τι καὶ ὑποδηλώνει τὸ ὄνομα Προμηθεὺς), ἀντίθετα ἡ πολιτικὴ παρέμεινε ἀπρόσιτη σ' αὐτό, ἴσως καθὼς τὸ πρόβλημά της εἶναι τεράστια πολυσύνθετο, καὶ ὄχι μόνον, ἢ προπάντων, δυνατολογικόν, ἀλλὰ καὶ ἀξιολο-

7. Κ. Δεσποτοπούλου, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, 1978, σελ. 66.

8. Ὅπ. ἀν., σελ. 64.

γικὸ πάντοτε, ἄρα καὶ δὲν εἶναι δεκτικὸ γιὰ τυποποιημένες λύσεις, ἐνῶ καὶ ὑπέχει τὴν παρεμβολὴ ἀντίξων συμφερόντων ἢ καὶ ποικίλων παθῶν⁹.

Κατὰ Πλάτωνα, λοιπόν, τὸ ἀνθρώπινο γένος χαρακτηρίζεται ἀπὸ στέρηση τῆς πολιτικῆς, ἂν καὶ ἀπαραίτητης γιὰ τὴν ὀρθοπόδηση τῆς κοινωνίας, μὲ συνέπεια μοιραία τὴν ἔμμονη κακοδαιμονία τῆς ἀνθρωπότητος. "Ἄλλωστε, ἡ στέρηση αὐτὴ καὶ ὑπαγορεύει θέμα σπουδαῖο στὴ φιλοσοφία: νὰ πληρῶνει κάπως τὸ κρίσιμο αὐτὸ κενὸ στὸν πολιτισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος, μὲ καλλιέργεια τῆς ἡθικῆς εὐαίσθησias καὶ νοημοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς σύνδρομη ἀπόκτηση κάπως τῆς πολιτικῆς ὡς ἀρετῆς «ἀρχιτετονικῆς» τῆς κοινωνίας.

Καὶ εἶναι ὠραῖο παραδόξο, νὰ ἐξαίρεται ἡ ἀπόκτηση ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο γένος τῆς τεχνικῆς, τῆς πρόσφορης γιὰ τὸν βιοπορισμὸ του, ἥδη στὴν Πρωτο-ιστορία, καὶ νὰ τονίζεται ἀντίθετα ἡ μὴ ἀπόκτηση τῆς πολιτικῆς, μάλιστα καὶ ἡ συνεχιζόμενη στέρησή της, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴ γραφίδα φιλοσόφου, τέκνου κοινωνίας μὲ πολὺ ἔντονη πολιτικὴ δράση καὶ μὲ ὑπανάπτυκτη μᾶλλον τεχνικὴ παραγωγῆς.

Ἄλλὰ πόσο δικαιώνεται ἡ ριζικὴ αὐτὴ δυσπιστία πρὸς τὴν ἐπάρκεια τῆς πολιτικῆς, στὶς μεγάλες προπάντων ὥρες τῆς Ἱστορίας! Ἄς ἀναλογισθοῦμε τὴν θλιβερὴ ἀνεπάρκεια τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς στὶς κρίσιμες φάσεις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἢ καὶ τὴν ἀξιοθρήνητη ἀνεπάρκεια τῆς πολιτικῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στὸν δεῦτερο π.Χ. αἰῶνα, μὲ συνέπεια τὴν σχεδὸν αὐτο-υποδούλωση τῆς Ἑλλάδος στοὺς Ρωμαίους, ἢ καὶ τὰ ὀλέθρια λάθη τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς πολιτικῆς τὸ 1897 καὶ στὴν περίοδο 1920-1922. Καὶ ἅς ἀναλογισθοῦμε ἀκόμη τὴν οἰκτρὴ ἀνεπάρκεια τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, τὴν ὑπαίτια γιὰ τὴν ἔκσπαση καὶ τὴν παράταση τῶν δύο μεγάλων, οἰκουμενικῶν, σχεδόν, πολέμων.

* * *

Ἐρωτᾶται ἔμως: Ἡ δραματικὴ αὐτὴ ἀνεπάρκεια τῆς πολιτικῆς ποιά κύρια αἷτια ἔχει;

Εἶναι ἕως δυνατόν νὰ ἐπισημανθοῦν κάποια τουλάχιστον ἀπὸ αὐτά.

Γιὰ τὴν ἀδυναμία ἰδιαιτέρα τῆς πολιτικῆς νὰ προλάβει καὶ νὰ ἀποτρέψει τοὺς πολέμους ὑπαιτιότητα ἥδη ἐνέχει ἡ κατάτμηση τῆς Οἰκουμένης σὲ πολλὰ κράτη, κυρίαρχα καὶ ἀνεξάρτητα, δυνάμει ἀντίπαλα, μὲ διαθέσεις πολὺ συχνὰ κατακτητικῆς ἐδαφῶν ἢ ἀγορῶν ἢ πρὸς ἀπόκτηση ζωνῶν ἐπιρροῆς γιὰ πολλαπλοὺς σκοποῦς. Καὶ

9. Κ. Δεσποτοπούλου, Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, 1980³, σελ. 27-31.

ἄρα δὲν ἐπαρκεῖ μόνη γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῶν πολέμων ἡ σωφροσύνη τυχὸν καὶ ἡ ὀρθοφροσύνη τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὀρισμένου κράτους, ἐὰν δὲν ἔχουν τὶς ἀρετὲς αὐτὲς καὶ οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν ἄλλων κρατῶν. "Ἀλλωστε, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς κράτους δὲν ὑπρχει πάντοτε σύγκλιση προθέσεων τῶν διὰφορων κατόχων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας: ἄλλα π.χ. φρονοῦν οἱ στρατιωτικοὶ κάποτε, καὶ ἄλλα οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἴδιου κράτους, ἢ ἀκόμη ἄλλα καὶ οἱ στρατιωτικοὶ μεταξὺ τους εἴτε οἱ πολιτικοὶ μεταξὺ τους.

Ἐξ ἄλλου, καὶ στὸ πεδίο τῆς εἰρηνικῆς πολιτικῆς, ἡ κατὰ τμηση τῆς Οἰκουμένης σὲ πολλὰ κράτη δυσχεραίνει τὴ λήψη καὶ τὴν πραγμάτωση τῶν ἄριστων γιὰ τοὺς λαοὺς καὶ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον ἀποφάσεων, κάτι αἰσθητὸ ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ μας, ἀντίκρυ σὲ προβλήματα, μὴ δεκτικὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν δραστικά, στὸ πλαίσιο τοῦ καθενὸς κράτους χωριστά¹⁰.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ γεωιστορικῆς ρίζας αἷτιο αὐτό, ἡ ἀνεπάρκεια τῆς πολιτικῆς ἔχει καὶ ἄλλα αἷτια, ἔκγονα τῆς ἴδιας τῆς ἀποστολῆς της καὶ τῶν σύστοιχων περιπλοκῶν προβλημάτων.

"Ὑπατος σκοπὸς τῆς πολιτικῆς — ἃς μὴ τὸ λησμονοῦμε — εἶναι ἡ ἀέναη ἐμπέδωση τῶν ὅρων τοῦ «ζῆν» τουλάχιστον, ἀλλὰ ὅσο τὸ δυνατόν καὶ τοῦ «εὖ ζῆν», τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρώπων τῆς κοινωνίας, τῆς ὑποκείμενης στὴν ὑπεύθυνη μέριμνα καὶ στὴν ἐξουσία τῶν καταπιστευμένων μὲ τὴν ἀποστολὴ της, δηλαδὴ ἡ διατήρηση ἢ καὶ ἡ προαγωγὴ τῆς ἀσφάλειας καὶ τῆς εὐμάρειας τοῦ λαοῦ τοῦ προκειμένου κράτους, καὶ μάλιστα ἐπικουρικὰ ἢ μέριμνα σὲ κάποιον βαθμὸ καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ξένων λαῶν καὶ ἄλλων κρατῶν.

Ἡ ἐπίτευξη ὅμως τοῦ περιεκτικώτατου αὐτοῦ σκοποῦ χρειάζεται καὶ προϋποθέτει πολλά: δράση πολυσύνθετη, μάλιστα καὶ μακρόπνοη καὶ προσαρμοσμένη στὶς ὑπαγορεύσεις τῆς κάθε ἡμέρας· μὲ προσήλωση πάντοτε πρὸς τὸ ὕπατο μέλημα γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῶν ὅρων τοῦ «ζῆν» καὶ τοῦ «εὖ ζῆν» καὶ μὲ διάγνωση τῶν σχετικῶν μὲ αὐτοὺς οἶονεὶ καταστάσεων καὶ τάσεων τῆς κοινωνίας, καὶ μὲ συνδιάνοηση τῶν ἀντίστοιχων ἀναγκῶν εἴτε κινδύνων καὶ σύστοιχων δυνατοτήτων, κατὰ πρόβλεψη καὶ συνεκτίμηση καὶ τῶν ἐνδεχομένων ἐπισυνεπειῶν καὶ παρασυνεπειῶν τῶν ἀποφασιστέων ἐνεργειῶν, καθὼς καὶ ὀρθὴ ἐπιλογὴ τῆς πρόσφορης στιγμῆς γιὰ κάθε κρίσιμη ἐνέργεια, τοῦ «καίριου»¹¹, στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλώσσα.

10. Κ. Δεσποτοπούλου, Μελετήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας, 1983⁴, σελ. 95-103.

11. Κ. Δεσποτοπούλου, Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, 1954, σελ. 81-82.

* * *

Δὲν εἶναι ἄρα ἡ πολιτικὴ ἀπλῶς καὶ μόνο «τέχνη τοῦ δυνατοῦ», ὅπως συχνὰ λέγεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Bismarck. Ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς δὲν περιέχει τὸν ἀξιολογικὸ προσανατολισμὸ τῆς πολιτικῆς, ὥστε μόνις ἐνέχει ἡμιαλήθεια, ἐλέγξιμη ἄλλωστε πραξιολογικά. Ἡ πολιτικὴ ἀναμφίβολα περιέχει καὶ τὴν ἐπίγνωση τοῦ ἐφικτοῦ ἢ μὴ τῆς ἀποφασιστέας ἐνέργειας, μάλιστα καὶ τὴν ἐπινόηση τῶν ὅρων τῆς δυνατότητας ὅποιας τῆς ἐνέργειας, ἀλλὰ πρῶτιστα, δηλαδὴ πρὶν, πραξιολογικὰ πρὶν, περιέχει τὴν ἀπόφαση γιὰ τὸ δέον ἢ μὴ τῆς ἐφικτῆς ἔστω ἐνέργειας, ἄρα καὶ τὴν ἐπιλογὴ ὀρισμένου σκοποῦ, κατὰ συνεκτίμηση τοῦ βασικοῦ τῆς σκοποῦ καὶ τῶν προκείμενων περιστάσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνδεχομένων παρασυνεπειῶν τῆς προκείμενης ἐνέργειας. Εἶναι ἄρα καὶ δεοντολογικὴ ἡ πολιτικὴ, ἀκέραια φρόνηση, ὅπως τὴ χαρακτήριζε ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὅχι μόνο δυνατολογικὴ, ὅχι μόνο «τέχνη τοῦ δυνατοῦ». Ἀποτελεῖ θλιβερὸ ὑποβιβασμὸ τῆς πολιτικῆς ὁ περιορισμὸς τῆς ἀπλῶς στὴν εὐρεση τοῦ δυνατοῦ¹², ἀλλὰ καὶ παραλογισμὸ ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πραξιολογίας. Ἡ ἔννοια τοῦ δυνατοῦ δὲν ἔχει λογικὴ αὐτοτέλεια. Τὸ δυνατόν σημαίνει πάντοτε δυνατότητα γιὰ τὴν πραγμάτωση ὀρισμένου σκοποῦ, εἶναι συνυφασμένο ἄρα μὲ ἀντίστοιχο δέον. Δὲν ὑπάρχει πρόβλημα κἂν δυνατοῦ δίχως προϋπόθεση ὀρισμένου δέοντος. Μὲ προϋπόθεση ἄλλου δέοντος ἡ ζήτηση κατευθύνεται πρὸς ἄλλες δυνατότητες.

* * *

Ἰσχύει πάντοτε λοιπὸν ὅ,τι δίδασκε ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴν πολιτικὴν, στὴν πλατωνικὴ παράδοση ἄλλωστε, καὶ συγκεκριμένα ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πολιτικῆς βασικὰ ὡς «φρονήσεως» «περὶ πόλιν» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 114b23-25), ἀλλὰ καὶ ὡς «κυριωτάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς», «χρωμένης δὲ ταύτης ταῖς λοιπαῖς... τῶν ἐπιστημῶν» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1094a26-27, 1094b4-5). Εἶναι ἡ πολιτικὴ δηλαδὴ «κυριωτάτη καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικὴ», ὅπως αὐτὴ μόνη ἔχει τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀποστολὴ νὰ ἱκανοποιεῖ σύμμετρα τίς ἀπαιτήσεις τῶν διάφορων ἀντικειμένων τῆς, εἴτε καὶ νὰ ἐναρμονίζει τίς ἀντίθετες συχνὰ τάσεις τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ νὰ χειρίζεται ὑπεύθυνα τὰ ἐνταγμένα στὴν ἄρθρωση τῆς κοινωνίας στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιστῆμες, τέχνες καὶ ἄλλα.

---

12. Ὁπ. ἀν., σελ. 18-20.

Στήν εποχή μας πολύ γνώριμες είναι οι πολλαπλές δυσχέρειες, οι συνυφασμένες με τὸ συντονιστικὸ αὐτὸ καὶ ἀποφασιστικὸ λειτούργημα τῆς πολιτικῆς.

Ἐμφανέστατες εἶναι οἱ ἀποκλίσεις ἢ καὶ ἀντιθέσεις ἐπιδιώξεων μεταξύ τῶν διάφορων «κλάδων» τῆς πολιτικῆς: τῆς δημοσιονομικῆς, τῆς εὐρύτερα οἰκονομικῆς, τῆς ὑπηρετικῆς τῆς παιδείας ἢ τῆς υἱείας τοῦ λαοῦ, τῆς λεγόμενης κοινωνικῆς πολιτικῆς, τῆς σχετικῆς μὲ τὴν ἄμυνα τῶν συνόρων καὶ τὴν ἀσφάλεια στὸ ἐσωτερικόν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τεχνικὴ ὑποδομὴ τῆς χώρας ἢ μὲ τὴν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Γνώριμες εἶναι ἀκόμη καὶ οἱ ἐντὸς κάθε «κλάδου» τῆς πολιτικῆς ἀποκλίσεις καὶ ἀντιθέσεις ἐπιδιώξεων, καθὼς π.χ. ἡ ἐναρμονιστέα καὶ δυσαρμόνιστη δυαδικὴ ἐπιδίωξη τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἡ ἐκφρασμένη μὲ τίς λέξεις «σταθεροποίηση» καὶ «ἀνάπτυξη», εἴτε οἱ ἐπίσης δυσαρμόνιστες δυαδικές ἐπιδιώξεις τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, οἱ ἐκφρασμένες μὲ τίς λέξεις «ἀνθρωπιστικὴ παιδεία», «ἐκσυγχρονισμένη παιδεία», ἢ «διάπλαση τῆς προσωπικότητος», «ἐπαγγελματικὴ μόρφωση».

Οἱ βαρύτερες αὐτὲς δυσχέρειες τῆς πολιτικῆς ἐπιτείνονται ἀπὸ τὸν προβληματισμό, τὸν ἀπότοκο τῆς ἀντινομίας στὸν χειρισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὥριμου τουλάχιστον καὶ ἱκανοῦ πρὸς ἐργασία, καθὼς δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀντιμετωπίζεται ὡς λειτουργὸς τῆς κοινωνίας, ἐνῶ πρῶτιστα εἶναι αὐτοσκοπὸς τῆς πολιτικῆς. Ὁξύτατα εἶναι τὰ σχετικὰ προβλήματα ἐργατικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς λεγόμενης εὐρύτερα κοινωνικῆς πολιτικῆς: ἕως ποῦ βαθμὸ π.χ. καὶ μὲ ποῖο τρόπο νὰ ἐπιδιώκεται ἡ ἐπίτευξη τῆς αὐξημένης παραγωγικότητος, πῶς νὰ ἐπιτελεῖται ἡ ἀποτροπὴ καὶ πῶς ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας, ποιά ἡλικία νὰ ἰσχύει γιὰ συνταξιοδότηση καὶ ποῖο νὰ εἶναι τὸ ὕψος τῶν συντάξεων, καὶ ἄλλα. Παρέκταμα ἐξ ἄλλου τοῦ προβληματισμοῦ ἐπισυμβαίνει ἀπὸ τὴν ἀντινομία στὸν χειρισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐχθροῦ τυχόν τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τότε ὡς αὐτοσκοποῦ τῆς πολιτικῆς, μὲ συνέπεια τὴ φόρτιση τῆς ἀντεγκληματικῆς πολιτικῆς μὲ ἰδιαίτερης ὀξύτητος προβλήματα¹³.

Στὴν εποχή μας ὑπάρχει καὶ ἄλλη πηγὴ δυσεπίλυτων προβλημάτων, ἔκγονον τῆς ἁμετρίας, σὲ βαθμὸ ἀπάνθρωπο, οἰκονομικῆς ἀνισότητος μεταξύ τῶν λαῶν τῆς Οἰκουμένης. Συμβαίνει, δηλαδὴ, τὰ σημερινὰ μέσα ἐπικοινωνίας νὰ διαδίδουν τὴ φήμη τῆς εὐμάρειας τῶν λαῶν ὀρισμένων κρατῶν πρὸς λαοὺς βυθισμένους σὲ ἄκρα ἔνδεια, ἐνῶ τὰ σημερινὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας διευκολύνουν τὴ μετακίνηση πρὸς τίς πλούσιες χῶρες ἀνθρώπων ἀπὸ τίς χῶρες τῆς ἄκρας ἐνδείας. Τὸ φαινόμενο τῶν λαθρομεταναστῶν ἀποτελεῖ μικρὸ προμῆνυμα τῶν μελλοντικῶν ἀθρόων μετα-

13. Ὁπ. ἀν., σελ. 61-62.

κινήσεων πληθυσμοῦ ἀπὸ τὶς φτωχὲς πρὸς τὶς πλούσιες χῶρες. Καὶ τὸ ἐπικείμενο μέγα πρόβλημα εἶναι: Οἱ κυβερνήσεις τῶν πλούσιων χωρῶν, ἐφόσον ἔχουν παραδεχθεῖ τὴν ἀνεθνική τελικὰ ἰδεολογία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, εἶναι ὅμως ὑπεύθυνες πρῶτιστα γιὰ τὴν εὐμάρεια τοῦ βίου τῶν εἰδικῶν τοὺς πολιτῶν, σὲ ποιοὺ βαθμοὺ καὶ μὲ ποιοὺ δικαίωμα θὰ ἐπιδοθοῦν ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀναχαίτιση τοῦ κύματος μεταναστῶν ἀπὸ τὶς φτωχὲς χῶρες, συνεπαγόμενου κίνδυνου γιὰ τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας τοὺς ἢ καὶ γιὰ τὴ σύνθεση ἀπὸ ἀνθρώπους ὁμοεθνεῖς βασικὰ τοῦ πληθυσμοῦ της; Ἡ μόνη λύση, βέβαια, τοῦ πρωτόφαντου αὐτοῦ προβλήματος εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου στὴ ρίζα του, δηλαδή μὲ βοήθεια ἐποικοδομητικὴ πρὸς τὶς χῶρες τῆς ἔνδειας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας τοὺς καὶ τὴ συγκράτηση τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τοὺς¹⁴. Ἀλλὰ πόσα εἰδικώτερα προβλήματα πρέπει νὰ ἐπιλυθοῦν γιὰ νὰπραγματωθεῖ ἔγκαιρα ἡ ἐποικοδομητικὴ αὐτὴ βοήθεια πρὸς καταπολέμηση τῆς ἄκρας ἔνδειας τόσων καὶ τόσων χωρῶν σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Οἰκουμένης! Ἐξ ἄλλου, συμβαίνει συχνά, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν πλούσιων χωρῶν τῆς Οἰκουμένης ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τῆς πολιτικῆς νὰ προσκρούει πρὸς μεγάλα οἰκονομικὰ συμφέροντα γιγάντων ἰδιωτικῶν συγκροτημάτων καὶ νὰ παρεμποδίζεται σὲ βαθμὸ καίριο ἀπὸ συχνὲς ἀντιδράσεις τοὺς.

Οἱ δυσχέρειες ὅμως τῆς πολιτικῆς ἔχουν ἀκόμη καὶ ἄλλα αἷτια. Ἐπισυμβαίνουν συχνὰ μεταβολὲς τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας ἀπρόβλεπτες, ἢ καὶ θεομηνίες τυχόν, ἐπίσης ἀπρόβλεπτες. Καὶ τότε ὑπέχει δεινὴ δοκιμασία τὸ ὑπὸ ἐκτέλεση πρόγραμμα τῆς πολιτικῆς. Πόση ἀδιάσειστη αὐτοκυριαρχία πρέπει νὰ ἔχουν τότε, πόσο βουλευτικὸ σθένος καὶ πόση πρακτικὴ ἐτοιμότητα, οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας! Καὶ ἂς ὑπάρχουν ἔσως προκαταρτισμένα Σχέδια ἐκτάκτων μέτρων πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν θεομηνιῶν, ἢ καὶ διοικητικὰ ὅργανα θεσπισμένα γιὰ τὴν πρόβλεψη κάπως τῆς ἐπερχόμενης ἀλλαγῆς τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας καὶ τὴν ἐπινόηση πρόσφορων μέτρων πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν της.

* * *

Ἀντίκρου, λοιπόν, στὴν πολυδιάστατη αὐτὴ ἀποστολή, βαρυμένη μὲ τόσες τεράστιες δυσχέρειες γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή της, ὅπου καραδοκοῦν σὲ κάθε στιγμή τὰ σφάλματα καὶ οἱ ἀπογοητεύσεις, ποιά εἶναι τὰ προσόντα καὶ ποιά τὰ κίνητρα τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι ἀποτελοῦν τὸ ἐνεργὸ ὑποκείμενο τῆς πολιτικῆς;

14. Κ. Δεσποτοπούλου, Ἑλληνικά, 1994, σελ. 46-47.

‘Ο Πλάτων εἶχε καθορίσει καὶ τὰ προσόντα καὶ τὰ κίνητρα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἢ καὶ γυναικῶν, ὥστε νὰ ἰσχύουν ὡς ἰδεατὰ πρότυπα γιὰ κάθε κοινωνία καὶ σὲ ὅποια ἐποχῇ.

Μὲ ἠθικὴ διαύγεια θεμελιώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὴν *Πολιτεία* ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἠθικὰ ὑπεύθυνου, πρὸς τὴν πολιτικὴν: «οἱ ἐπιεικεῖς... ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐχ ὡς ἐπ’ ἀγαθόν τι ἰόντες οὐδ’ ὡς εὐπαθήσοντες ἐν αὐτῷ, ἀλλ’ ὡς ἐπ’ ἀναγκαῖον καὶ οὐκ ἔχοντες ἐαυτῶν βελτίοσιν ἐπιτρέψαι οὐδὲ ὁμοίοις», ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ «ζημίᾳ μερίστη τὸ ὑπὸ πονηροτέρου ἄρχεσθαι» (*Πολιτεία* 347cd). Δηλαδή, ὁ ἠθικὰ ὑπεύθυνος ἄνθρωπος δέχεται νὰ μετᾶσχει στὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, μόνον γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἄσκησίν της ἀπὸ ἀνθρώπους ὅχι ἁλίους, ἠθικὰ ἢ τεχνικά, γι’ αὐτήν, ἐφόσον ἄρα δὲν ὑπάρχουν ἀξιώτεροί του ἢ ἔστω ἰσάξιοί του γιὰ νὰ τὴν ἐμπιστευθεῖ σ’ αὐτούς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δὲν ἀποτελεῖ ἀτομικὸ ἀγαθὸ γιὰ τὸν ἴδιον οὔτε ἀφορμὴ εὐτυχίας του, ἀλλὰ κάτι ἀπλῶς ἀναγκαῖο ἢ μὲ ἄλλη ἔκφραση «ἐπιταλαιπωρία» χάριν τῆς «πόλεως», ὅπως ἐπαναλαμβάνεται καὶ τονίζεται σὲ ἄλλο χωρίο: «πρὸς πολιτικοῖς ἐπιταλαιπωροῦντας καὶ ἄρχοντας ἐκάστους τῆς πόλεως ἕνεκα, οὐχ ὡς καλόν τι ἀλλ’ ὡς ἀναγκαῖον πράττοντας» (540b· πρβλ. 415c)¹⁵.

Μὲ ἄτεγκτὴ αὐστηρότητα καθορίζονται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τὰ προσόντα, καὶ προπάντων οἱ περιορισμοὶ στοὺς ὅρους τῆς ζωῆς, τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τῶν «φυλάκων» στὴν ὀρολογία του, ἐνῶ πρῶτιστα ἐξάιρεται ἡ κρίσιμη συνέπεια τῆς ἀξίας τους ἢ ἀπαξίας τους γιὰ τὴν εὐκυβερνησίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἢ τὸν ὄλεθρο τῆς κοινωνίας: «φυλάκες... μὴ ὄντες, ἀλλὰ δοκοῦντες ὁρᾷς δὴ ὅτι πᾶσαν ἄρδην πόλιν ἀπολλύουσιν, καὶ αὖ τοῦ εὖ οἰκεῖν καὶ εὐδαιμονεῖν μόνοι τὸν καιρὸν ἔχουσιν» (421a· πρβλ. 374de), ἢ ὅπως θὰ ἐκφρασθεῖ πλατωνικώτατα, ὕστερ’ ἀπὸ δεκαεννέα σχεδὸν αἰῶνες, ὁ ἄγγλος Thomas Morus «*Rei publicae salus et perniciēs a moribus magistratum pendet*».

Προσόντα λοιπὸν τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐμφανίζονται νὰ εἶναι ὅσα πρέπει νὰ ἔχουν οἱ γνήσιοι φιλόσοφοι, ὑπαρκτὰ ἤδη ὡς προδιαθέσεις ἀπὸ τὴν ἐξαίρετὴ φύση τους, καὶ ὕστερα κατεργασμένα, καὶ ἀδιάκοπα ἐπαληθευμένα, μὲ τὴν πολὺ φροντισμένη καὶ αὐστηρὴ παιδείαν τους. Οἱ φυσικὲς αὐτὲς προδιαθέσεις εἶναι ὅ,τι ἄριστο καὶ προμηνητικὸ πνευματικῆς μεγαλοσύνης, ἀλλὰ καὶ ἠθικῆς ἀριότη-
τας: «μνήμων, εὐμαθής, μεγαλοπρεπής, εὐχαρὶς, φίλος τε καὶ συγγενῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης» (487a). ‘Η ἐπαλήθευσή τους καὶ ἡ κατεργασία

15. Κ. Δεσποτοπούλου, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, 19802, σελ. 56.

τους ἐπιτελοῦνται μὲ πολὺχρονη καὶ μεθοδευμένη δοκιμασία καὶ παιδεΐα. Ἡ δοκιμασία ἔχει θέμα τὴν ἀντοχή σὲ μόχθους, πόνους, ἐκφοβισμούς, πειρασμούς, καὶ τὴν ἐμμονὴ στὸ καθήκον παρ' ὅλους αὐτούς, καὶ ὕστερα τὴν ἀντοχή ἐπίσης καὶ στὰ πιὸ βαριά μαθήματα. Ἡ παιδεΐα ἐπιτελεῖται μὲ τὴ γυμναστική, ὡς διαπλαστική ἔχει μόνον τῆς σωματικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχικῆς ἀλκῆς, ὅπως καὶ μὲ τὴν λεγόμενη «μουσική», δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴ ἀγωγή, καὶ ὕστερα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν, ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας, ἀστρονομίας, ἐπιστήμης τῆς ἁρμονίας, στὴν καθαρὴ μορφὴ τῆς κάθε μίας ὡς πραγματείας ἀπὸ τὴν περιωπὴ τῆς θεωρίας, καὶ τελικὰ μὲ τὴ διαλεκτική, ὡς φιλοσοφικὴ ἐπιστῆμη κατ' ἐξοχήν.

Ἀλλὰ ἡ παιδεΐα καὶ ἡ δοκιμασία ὅσων μέλλουν νὰ ἀσκήσουν τὴν ὑπάτη πολιτικὴ ἐξουσία, ἐκ περιτροπῆς ἄλλωστε, ὁλοκληρώνεται μὲ δεκαπεντάχρονη ἐπὶ πλέον θητεία σὲ διοικητικὰ λειτουργήματα, ὥστε νὰ προσαποκτήσουν καὶ πρακτικὴ ἐμπειρία, ὅπως καὶ νὰ ἐπιδείξουν ἱκανότητες καὶ στὴν πράξη.

Παρὰ τὴν κατοχὴ ὅμως ἐξοχῶν προσόντων καὶ τὴν ὑποβολὴ σὲ πολὺχρονη καὶ πολὺτροπη, καὶ αὐστηρότατη, παιδεΐα καὶ δοκιμασία, οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑπέχουν καὶ περιορισμούς στὴ ζωὴ τους δυσκολοβάσταχτους γιὰ τοὺς κοινούς θνητούς: δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχουν οὔτε ἰδιοκτησία οὔτε οἰκογένεια¹⁶. Μὲ τὸ ἡρωϊκὸ αὐτὸ μέτρο ἐπιδιώκεται ἡ ἄρρηκτη κατοχύρωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς διαστροφῆς: εἴτε αὕτῃ προκαλεῖται μὲ τὴν ἔφεση πρὸς ἀπόκτηση περιουσίας εἴτε μὲ τὴν εὐνοια πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας.

Πόσο φαίνονται ὑπεράνθρωπες σχεδὸν καὶ ἀπάνθρωπες οἱ ἀξιώσεις αὐτὲς γιὰ τὰ προσόντα καὶ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς τῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ πόσο ἡχοῦν ἐπικαιρὰ!

Ἐξ ἄλλου, ἃς ἐνθυμηθοῦμε καὶ τὴ ρῆση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειος ἐστίν» (Κατὰ Ματθαῖον (5,48).

Πόσοι ἄρα γε χριστιανοὶ ἔχουν ὑπερβεῖ τὴν κάποιαν μόλιν προσέγγιση πρὸς τὸ χριστιανικὸ αὐτὸ παράγγελμα ἠθικῆς τελειότητος;

Καὶ ἀκριβῶς, στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, καὶ τὴ σύγχρονή μας, πρέπει νὰ εἴμαστε ἱκανοποιημένοι, ἂν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς μας παρουσιάζουν κάποια ἔστω προσέγγιση πρὸς ὅσα ὁ Πλάτων, ὁ κλασσικὸς τῆς Πολιτείας, ἀξιῶναι γι' αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ ὀφείλομε νὰ τοὺς κρίνομε πάντοτε μὲ κριτήριον τὴν προσέγγιση αὐτῇ, ἄσχετα μὲ ὅποιους ἄλλους τίτλους τυχὸν διαθέτουν. Καὶ ὁ λαὸς ὅμως πρέπει νὰ τοὺς ἐκλέγει μὲ ἀνάλογο κριτήριον, δηλαδὴ τὴ μερικὴ ἔστω προσέγγιση πρὸς τὴν

16. Ὁπ. ἀν., σελ. 73-74.

εἰκόνα τοῦ κατὰ Πλάτωνα πολιτικοῦ ἀνδρός. Συμβαίνει ἄλλωστε καί ἀπὸ τὰ κόμματα κερματική ἐπίκληση τῆς ἰδεατῆς αὐτῆς εἰκόνας γιὰ τὴ διαφῆμιση τοῦ ἀρχηγοῦ των: σοφός, διορατικός, πολῦπειρος, ἀνδρεῖος, σώφρων, ἀδέκαστος, ἀδιάφθορος κ.τ.ἄμ.

* * *

Ἡ βαθυστόχαστη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα διανόηση τοῦ ὑποκειμένου τῆς πολιτικῆς υποσημαίνει αἰσιόδοξη ἐμπιστοσύνη πρὸς τὶς δυνάμεις τῆς γιὰ διάπλαση τῆς κοινωνίας. Ἀντίθετη ὅμως εἶναι ἡ γνώμη τῶν ἐκπροσώπων τοῦ κοινωνιολογισμοῦ. Καὶ ἰδού αὕτη: Ἡ πολιτικὴ ἀσχεῖται ἀπὸ ὑποκείμενο ἐνεργὸ μέσα καὶ ἀντίκρου στὴν κοινωνία πάντοτε, ἀναδειγμένο μὲ τὴ συμβολή τῆς καὶ τελεσφόρο μὲ τὴν παραδοχή τῆς. Ἡ κοινωνικὴ, λοιπόν, συγκρότηση τοῦ ὑποκειμένου τῆς πολιτικῆς συνεπάγεται, ὥστε ἡ λειτουργικὴ ἀλληλουχία κοινωνίας καὶ πολιτικῆς ν' ἀποτελεῖ «φαῦλο κύκλο». Ἡ πολιτικὴ δηλαδή ἀναπαράγει ἀπλῶς τὶς δυνάμεις καὶ τάσεις τῆς κοινωνίας.

Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἐνέχει κάποιαν ἀλήθεια, ὅσο ὑποδηλώνει ἀπλῶς τὶς ἡθικο-πνευματικὲς ἐπιδόσεις τοῦ λαοῦ ἢ ἔστω ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐπιλέκτων πολιτῶν, ὡς προϋπόθεση γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τῆς πολιτικῆς, —ὅ,τι φαίνεται νὰ τονίζει καὶ ὁ Περικλῆς στὸν περίφημο Ἐπιτάφιο λόγο του, ὅταν ἐγκωμιάζει ἀντίστοιχα καὶ τὴν πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων καὶ τοὺς ἀθηναίους πολίτες¹⁷—, εἶναι ὅμως ὀξύτατα σφαλερές, καθὼς ἀγνοεῖ τὸν δημιουργικὸ δυναμισμό τῆς Ἱστορίας, τὸν συνυφασμένο μὲ τὴ δράση τῆς πολιτικῆς. Παραγνωρίζει δηλαδή ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ὅτι ὑπάρχουν λαθάνουσες δυνατότητες καὶ τάσεις τῆς κοινωνίας, δεκτικὲς νὰ ἐνεργοποιηθοῦν ἀπὸ τὴ μεγάλου πνεύστη πολιτικὴ, διεξαχμένη ἐξ ἄλλου μὲ τρόπο εὐπρόσδεκτο ἀπὸ τὸν λαόν, κατὰ προσαρμογὴ στὶς ἐποικοδομητικὲς διαθέσεις του, ὥστε νὰ ἐπακολουθεῖ αὐξοῦσα μεγαλουργία, μὲ δημιουργία νέων δυνάμεων καὶ τάσεων τῆς κοινωνίας, ὑπηρετικῶν τοῦ λαοῦ, ἢ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ— ὅπως ἐξάιρεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα: «πολιτεία ἐάν-περ ἅπαξ ὀρμήσῃ εὖ, ἔρχεται ὥσπερ κύκλος αὐξανόμενῃ» (Πολιτεία 424). Ὁ «κύκλος» ἄρα μεταξὺ κοινωνίας καὶ πολιτικῆς εἶναι ὄχι «φαῦλος», ἀλλὰ ἱστορικός. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεγαλουργία τῆς πολιτικῆς ἐπιτελεῖται κάποτε καὶ μὲ δράση λυτρωτικὴ, δηλαδή ἀποτρεπτικὴ ἐπικείμενων μεγάλων δεινῶν. Εἶναι ἡ μὴ φαινόμενη εὐεργετικὴ δράση τῆς πολιτικῆς.

Ἄς σημειωθεῖ παρενθετικά, λοιπόν, ὅτι γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀποτίμηση ὁρισμένης πολιτικῆς πρέπει στὸ ἐνεργητικὸ τῆς νὰ συνυπολογίζονται καὶ ὅσα δεινὰ τυχὸν ἔχουν ἀποτραπεῖ μὲ αὐτὴν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου στὸ παθητικὸ τῆς πρέπει νὰ ὑπολογίζονται ὄχι

17. Κ. Δεσποτοπούλου, Ἑλληνικά, 1994, σελ. 16-163.

μόνο οἱ ἄστοχες καὶ βλαπτικὲς πράξεις της, ἀλλὰ καὶ οἱ σύνδρομες παραλείψεις της, κάποτε πιὸ ἐπιζήμιες καὶ ἀπὸ τὶς πιὸ κακὲς πράξεις της· σὲ ὅσο βαθμὸ ἄλλωστε οἱ παραλείψεις αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν πρὸς δυνατότητες, προκείμενες ἀναμφίβολα καὶ δεκτικὲς νὰ διαπιστωθοῦν καὶ νὰ πραγματοποιηθοῦν, ἀρκεῖ ὁ πολιτικὸς νὰ ἔχει τὴν ἀπαιτούμενη διορατικότητα καὶ τόλμη πρωτοβουλίας καὶ μεθοδευμένη ἐπιμέλεια.

Εὐλόγο ἄρα εἶναι τὸ πολιτικὸ αἶτημα νὰ ἐκλέγονται γιὰ νὰ ἀσκήσουν πολιτικὴ, προπάντων σὲ κρίσιμες ὥρες τῆς Ἱστορίας, οἱ νουνεχέστεροι, ἐντιμότεροι καὶ σθεναρότεροι τῶν πολιτῶν, ἄνδρες ἄρα, ἢ καὶ γυναῖκες, μὲ ἀδαμάντινο ἦθος καὶ μεγαλεπήβολο πνεῦμα· ὥστε καὶ μὲ ἱκανότητα νὰ ὁραματίζονται, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὰ ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ, νὰ διαβλέπουν τὸν κατάλληλο χρόνον, νὰ μὴ ὑποκύπτουν σὲ πιέσεις ἢ σφαλερὲς συμβουλὲς ἀντιπάλων εἴτε φίλων, νὰ διακρίνουν τὸν βαθμὸ σπουδαιότητος κάθε ζητήματος καὶ νὰ ρυθμίζουν ἀντίστοιχα τὴ δράση τους, νὰ μὴ παρασύρονται ἀπὸ σκοπιμότητες ἐσωτερικῆς πολιτικῆς στὸν χειρισμὸ τῶν ζητημάτων ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, νὰ μὴ ἐκτιμοῦν ὡς αὐτοσκοπὸ τὴν κατοχὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀθέτηση τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ αἰτήματος συνεπάγεται ἀδυναμία τῆς πολιτικῆς νὰ ἐκπληρώσει ἀκέραια τὴν ἀποστολὴ της ἢ καὶ ἀποτυχία της ὁλέθρια γιὰ τὸν λαό. Ἡ δυστυχία εἶναι ἡ πιθανότατη μοῖρα γιὰ τὸν λαό, ἂν ἡ κυβέρνησις τῆς χώρας τοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνάξιους πολιτικούς, δηλαδὴ χωρὶς νοητικὴ ρώμη καὶ δίχως ἠθικὸ σθένος: ἐλάχιστα εὐφυεῖς, ἀπαίδευτους, ἄπειρους, ἀνέντιμους, ἐνδοτικούς, ἄπληστους γιὰ φήμη ἢ γιὰ πλοῦτο, ἀνάλγητους γιὰ τὴ δυσπραγία τοῦ λαοῦ, ἀδιάφορους γιὰ τὴ διανεμητικὴ δικαιοσύνη.

* * *

Καὶ ἰδοὺ τὸ κρίσιμο πρόβλημα τῆς πολιτικῆς: Πῶς θὰ κατορθώνεται ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἀναξιοκρατίας, πῶς μάλιστα ἡ δημοκρατία θὰ λειτουργεῖ ὡς ἀριστοκρατία, δηλαδὴ πῶς ὁ λαός, ὁ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους λεγόμενος «*δῆμος*», θὰ ἐκλέγει τοὺς ἀρίστους.

Προϋποθέτομε ὡς πολίτευμα τὴ δημοκρατία, —δημιούργημα τῶν Ἑλλήνων¹⁸, καὶ οἰκουμενικὸ αἶτημα στὴν ἐποχὴ μας, ἐκφρασμένο μὲ τὴν ἐλληνικὴ αὐτὴ λέξι παντοῦ, — καθὼς εἶναι πολίτευμα ἐναρμονισμένο πρὸς τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀπότοκο, ἀλλὰ καὶ ὑπηρετικόν, τῆς ἐλευθερίας του¹⁹, μὲ τὴν «*ἰσοπολιτεία*» καὶ τὴν «*ἰσηγορία*» λειτουργικὲς βάσεις του, καὶ μὲ τὴν ἀντίθεσίν του κατ' ἀρχὴν

18. "Οπ. ἀν., σελ. 149.

19. Κ. Δεσποτοπούλου, Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, 1954, σελ. 220-225.

πρὸς παραβιάσεις τῶν ἀτομικῶν ἢ τῶν κοινωνικῶν ἐλευθεριῶν, καὶ ὅπως ἐξ ἄλλου ἐξασφαλίζει τὴν πολιτικὴ ὁμαλότητα, μὲ κανονικὸν τρόπο ἐναλλαγῆς τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ μὲ θεσπισμένη εὐχέρεια γιὰ διορθώσεις τῶν πολιτικῶν τυχόν σφαλμάτων, ὥστε καὶ ἀποτρέπει τὴν αὐθαιρεσίαν ἢ καὶ τὴν ἀλαζονείαν, ὅσο τουλάχιστον δὲν ὑπέχει ἐκφυλισμὸν, ἐπανορθώσιμον ἄλλωστε καὶ αὐτὸν δίχως αἱματηρὰς συγκρούσεις.

Ἐχει καὶ ἡ δημοκρατία ἐλαττώματα, καὶ εἰδικώτερα ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, ἡ μόνη ὅμως ἐφικτὴ σὲ κράτη κάποιου μεγέθους καὶ ὅχι μικροδιάστατα καθὼς οἱ «πόλεις» στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅπου ὑπῆρχε σὲ κάποιο βαθμὸν ἄμεση δημοκρατία.

Κύριο ἐλάττωμα τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας εἶναι ὅτι ἀναλίσκουν οἱ πολιτικοὶ χρόνον καὶ δυνάμεις ὑπὲρ τὸ δέον στὴν προσπάθεια νὰ ἀποκτήσουν τὴν πολιτικὴ ἐξουσία μὲ τὴν ψῆφο τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀσκοῦν τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, κατ' ἀνάγκην σχεδόν, ὅχι δίχως τὴν πιεστικὴν μέριμνα γιὰ τὴν ἐπανάκτησίν της, δηλαδὴ μὲ συνυπολογισμὸν τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἀποφάσεών τους ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ἐκλογέων τους.

Αἴτημα τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας εἶναι, ἡ σύνθεση τῆς Βουλῆς νὰ ἐκφράζει τὶς προτιμήσεις τοῦ λαοῦ σύμφωνα μὲ τὶς διάφορες τάσεις του, καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑπερψηφιστέα κόμματα καὶ ὡς πρὸς τὰ ὑπερψηφιστέα πρόσωπα. Καὶ ἀνταποκρίνεται ἄρτια κατ' ἀρχὴν πρὸς τὸ σπουδαῖο αὐτὸ αἶτημα τὸ ἐκλογικὸν σύστημα τῆς «ἀναλογικῆς» μὲ σταυρὸν προτιμήσεως. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ ἐκλογικὸν σύστημα στὴν πραγματικότητα συνεπάγεται μεγάλῃ ἄγῳνι τριβῇ τῶν πολιτικῶν, ὑποβαλλόμενων ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς σταυροθηρίας σὲ ὑπέρμετρη ἀνάλωση χρόνου καὶ δυνάμεων γιὰ ἐξυπηρέτηση ἀτομικὰ τῶν ἐκλογέων τους, ὥστε νὰ μὴ διαθέτουν χρόνον καὶ δυνάμεις γιὰ περισυλλογὴ μελέτης, ἀπαραίτητη ὅμως πρὸς διαμόρφωση πολιτικῆς εὐθυμίας ἢ καὶ ὀρθῆς γνώμης σὲ πολιτικὰ ζητήματα συγκεκριμένα.

Ἡ βλαπτικὴ αὐτὴ συνέπεια τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος «ἀναλογικῆς» μὲ σταυρὸν προτιμήσεως, καὶ ὁ ἐκγονὸς του πολιτικὸς διαγκωνισμὸς μεταξὺ καὶ τῶν συνυποψηφίων στὸν ἴδιο κομματικὸν συνδυασμὸν, ἐπιτείνεται καὶ ὀξύνεται μὲ τὴν προσπάθεια καθενὸς ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἔχει τὴν ἰδιαιτέρη εὐνοίαν τῶν ἐφημερίδων εἰς βάρος τῶν συνυποψηφίων του, καὶ προπάντων νὰ προβάλλεται ὡς ἀξιώτερος τῶν ἄλλων πολιτικὸς ἀπὸ ραδιοφωνικὰς ἢ τηλεοπτικὰς ἐκπομπάς.

* * *

Ἦδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ αἰῶνος οἱ μεγιστάνες τῶν ἐφημερίδων ἀποτελοῦσαν πηγὴν κινδύνου γιὰ τὴ δημοκρατία. Ραδιοφωνία ὅμως καὶ τηλεόραση,

εφόσον οί έκπομπές τους δὲν μένουν ἀμέτοχες στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν κομμάτων καὶ στὸν διαγκωνισμὸ τῶν ὑποψηφίων, συνιστοῦν καίριο κίνδυνος γιὰ τὴ δημοκρατία, ὑπονομευτικὸ τῶν θεμελίων της.

Κατ' ἐξοχὴν στὴν ἄμεση, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ πολιτεύματος εἶναι ὅ,τι ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους «ἰσηγορία», δηλαδὴ τὸ δικαίωμα καθενὸς ἀπὸ τοὺς πολίτες νὰ ἐκφράζει δημόσια τὴ γνώμη του γιὰ τὰ πολιτικὰ ζητήματα μὲ τὴν ἴδια εὐχέρεια ὅση καὶ οἰοσδήποτε ἄλλος. Καὶ συνέβαινε στὴν Ἀγορὰ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων, ὁ κάθε πολίτης μὲ τὴν ἴση πρὸς κάθε ἄλλου ἐμβέλεια τῆς φωνῆς του νὰ ἔχει πραγματικὰ «ἰσηγορία». Στὴν πολιτικὴ Ἀγορά, ὅμως, τῆς ἐποχῆς μας, ἀποτελεσμένη ἀπὸ μυριάδες ἀναγνωστῶν ἐφημερίδων, καὶ προπάντων ἀπὸ ἑκατοντάδες χιλιάδες τηλεακροατῶν καὶ τηλεθεατῶν, ἡ ἐμβέλεια τῆς φωνῆς ὀλίγων χιλιάδων πολιτῶν, δηλαδὴ τῶν δημοσιογράφων, ἢ μᾶλλον τῶν ἐκδοτῶν-διευθυντῶν ἐφημερίδων, ἢ τῶν συντακτῶν ραδιοφωνικῶν ἢ τηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν καὶ μᾶλλον τῶν προῖσταμένων τους διευθυντῶν δημοσίων εἴτε ἰδιοκτητῶν ἰδιωτικῶν σταθμῶν, εἶναι σὲ τεράστιο βαθμὸ ὑπέρτερη ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τῆς φωνῆς τῶν ἄλλων πολιτῶν, δηλαδὴ τοῦ μεγάλου πλῆθους τῶν πολιτῶν. Ποῦ εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρχαία «ἰσηγορία»; Ποῦ εἶναι ἄρα ἡ ἀκέραιη δημοκρατία;

Πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε τὴν ἀδήριτη πραγματικότητα: Ἐφόσον ὑπάρχουν τηλεόραση καὶ ραδιόφωνο, ἡ δημοκρατία εἶναι ὑπονομευμένη στὰ θεμέλιά της, μὲ τὴν καταστροφικὴ αὐτὴ ἐπενέργειά τους σὲ ἀπαραίτητη συστατικὴ της ἀρχή, τὴν ὅχι τυπικὴ ἀπλῶς «ἰσηγορία». Ἡ ἐξουδετέρωση τῆς ὑπονομευτικῆς αὐτῆς ἐπενέργειας τῶν ραδιοφωνικῶν ἢ τηλεοπτικῶν ἐκπομπῶν στὴ λειτουργία τῆς δημοκρατίας, ἀποτελεῖ σπουδαῖο, πρωτόφαντο, πρόβλημα τῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ μὴ δεκτικὸ γιὰ ἐπίλυση ἄρτια. Ἰσως ἀντιμετώπισή του σὲ μικρὸ βαθμὸ θὰ ἦταν ἡ κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο ἀπαγόρευση ἐκπομπῶν, σχετικῶν μὲ θέματα πολιτικά, ὅσο εἶναι τυχὸν ἐφικτή, καὶ μόνον πρέπει τότε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ διαμέσου τῶν ἐκπομπῶν αὐτῶν ἐπίσημη παρουσίαση, ὁμοιότροπα καὶ ἰσότημα, τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος κάθε κόμματος κάποιου μεγέθους. Μικρὸ ἀποτέλεσμα ἔχει ἡ δυσκολοτήρητη αὐτὴ ἀπαγόρευση, ἀλλὰ εἶναι κάπως ἐφικτή. Μὴ δεκτικὴ ἀποτροπῆς μᾶλλον εἶναι ἡ πρὶν ἀπὸ τὴν προκήρυξη τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν διαφήμιση καὶ ὑπερδιαφήμιση τῶν ἐπιδόξων ὑποψηφίων βουλευτῶν. Ἐφόσον ἄρα ὑπάρχουν ραδιόφωνο καὶ τηλεόραση, ὅσο μάλιστα λειτουργοῦν ἰδιωτικοὶ ραδιοφωνικοὶ ἢ τηλεοπτικοὶ σταθμοί, δὲν παύει νὰ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἐκλογῆς βουλευτῶν ὅχι ἀριστίνδην, ἀλλὰ πλουτίνδην. Τὸ φερόμενο πλεονέκτημα τῆς δημοκρατίας, ἡ πολυφωνία, μὲ τὴ λειτουργία ἰδιωτικῶν τηλεοπτικῶν ἢ ραδιοφωνικῶν σταθμῶν, ὅχι μόνον δὲν ἐπιφέρει ἐμπέδωση τῆς «ἰσηγορίας», ἀλλὰ καὶ ὀξύνει τὸν κίνδυνος τῆς πλουτίνδην προβολῆς τῶν βουλευτῶν.

Πρέπει τὸ δεύτερο αὐτὸ νὰ ὁμολογηθεῖ, ὅσο καὶ ἂν διατηροῦμε τὸν εὐσεβὴ πόθο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ραδιοφωνικῶν ἢ τηλεοπτικῶν σταθμῶν, ιδιωτικῶν, ἀφιερωμένων ἀδέκαστα καὶ ἀνένδοτα σὲ ἰδανικά.

* * *

Καὶ ἰδοὺ, πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐκριζωθεῖ μία ρίζα τῆς κακοποιίας, τῆς ἐκγονης τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος γιὰ τὴν ἀνάδειξη βουλευτῶν, χωρὶς ἄρση τῆς ἀναλογικῆς του ἰδιότητος. Ἐννοοῦμε τὴν κατάργηση τοῦ σταυροῦ προτιμήσεως, ὥστε νὰ παύσει τὸ βλαπτικώτατο ἄγχος τῆς σταυροθηρίας καὶ ὁ ἄθλιος συχνὰ διαγκωνισμὸς τῶν συνυποψηφίων, καὶ ἄρα νὰ διατηροῦν οἱ ἐπίδοξοι βουλευτὲς καὶ τὴν πολιτικὴν τους ἀξιοπρέπεια ἐνεργότατη καὶ τὴν εὐχέρεια γιὰ μελέτη καὶ περισυλλογή, ὥστε καὶ τὴν ἱκανότητα πράγματι νὰ βουλευόνται, καθὼς εἶναι ἡ ἀποστολὴ τους.

Ἄλλὰ πῶς θὰ λειτουργεῖ τὸ ἐκλογικὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς, χωρὶς τὸν σταυρὸ προτιμήσεως; Μήπως μὲ τὴν ἀνελληνιστὶ λεγόμενη «λίστα»; — Ἀναμφίβολα, ὅχι.

Ἡ «λίστα» εἶναι πολλαπλὰ ἐλαττωματικὴ: Ἐνέχει αὐταρχικὴ συμπεριφορὰ τῆς κομματικῆς ἡγεσίας, ἢ τοῦ λεγόμενου κομματικοῦ μηχανισμοῦ ἔστω, πρὸς τοὺς ἐπίδοξους ὑποψήφιους βουλευτὲς ἢ καὶ πρὸς τὸ λαὸ ὡς ἐκλογικὸ σῶμα. Ἐμφανίζει στὸ λαὸ πρὸς ψήφιση πραγματικούς ὑποψήφιους, τοὺς προηγούμενους κατὰ σειρὰ κατατάξεως, καὶ ψευδο-υποψήφιους ἢ ἔστω ἰσχνὰ ὑποψήφιους, τοὺς ἄλλους ἀναγραφμένους στὸ ψηφοδέλτιο. Οἱ ἐκλογεῖς δηλαδὴ ψηφίζουν, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι ὀλίγοι μόνον ἀπὸ τοὺς ψηφιζόμενους τυπικά, οἱ προηγούμενοι στὴ σειρὰ τοῦ ψηφοδελτίου, ψηφίζονται πραγματικά, ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι ἅπλοι ἀκόλουθοι τῶν ὀλίγων αὐτῶν προνομιούχων. Δηλαδή, τὸ ὑποβαλλόμενο πρὸς ψήφιση ψηφοδέλτιο ἔχει ἀπατηλὴ σύνθεση, καθὼς ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς πραγματικούς ὑποψήφιους καὶ ἀπὸ τοὺς δῆθεν ὑποψήφιους, προσφέρεται ἄρα κάπως νὰ ἀποπροσανατολίζει τὸν ἐκλογέα.

Προτείνουμε, λοιπόν, τὸ ψηφοδέλτιο κάθε κόμματος νὰ εἶναι συγκροτημένο μὲ διάταξη τῶν ὑποψηφίων κατ' ἀλφαβητικὴ ἀπλῶς σειρὰ τοῦ ἐπωνύμου των, ὥστε νὰ εἶναι ὅλοι πραγματικοὶ ὑποψήφιοι, ἰσότιμα προτεινόμενοι πρὸς τὸ λαὸ, καὶ οἱ ἐκλογεῖς νὰ ψηφίζουν τὸ ψηφοδέλτιο ἀκέραιο, χωρὶς σταυρὸ προτιμήσεως, δηλαδὴ νὰ ψηφίζουν συνολικὰ τοὺς ὑποψήφιους ὅσοι περιλαμβάνονται σ' αὐτό. Οἱ συνυποψήφιοι τότε θὰ διεξάγουν ἀλληλέγγυα καὶ ἰδεολογικὰ τὸν προεκλογικὸ ἀγώνα ὑπὲρ τοῦ κόμματος, ἐνῶ καὶ δὲν θὰ ἔχουν φθαρεῖ πρὶν στὴν προσπάθεια τῆς σταυροθηρίας. Καὶ ὁ λαὸς θὰ ἔχει νὰ ἐκλέξει μεταξὺ κομματικῶν προγραμμάτων προπάντων, ἀλλὰ

και συνόλων προσώπων τῶν κομματικῶν ψηφοδελτίων. Πόσο καθαρότερη και οὐσιαστικώτερη θὰ εἶναι τότε ἡ ἐκλογή τῶν βουλευτῶν!

Ὑπάρχει ὅμως πάντοτε ἡ τεχνικὴ ἀνάγκη, ἡ σύμφυτη πρὸς τὴν ἀναλογικὴ ὡς ἐκλογικὸ σύστημα, νὰ καθορισθεῖ ἐντὸς κάθε ψηφοδελτίου ἡ σειρά ἐπιτυχίας τῶν ἀναγραφομένων σ' αὐτὸ ὑποψηφίων, ὥστε νὰ καθορισθεῖ ποιοὶ ἀπὸ αὐτοὺς θὰ γίνουν ἀμέσως βουλευτὲς και ποιοὶ και μὲ ποιά σειρά θὰ περιμένουν ἀπλῶς τὸ ἐνδεχόμενο κάπως νὰ γίνουν ἀργότερα. Καὶ ἰδοὺ ἡ συγκριτικὰ προσφορώτερη μέθοδος γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ καθορισμὸς τελικὰ τῆς σειρᾶς ἐπιτυχίας τῶν συνυποψηφίων στὸ ἴδιο ψηφοδέλτιο:

Ἀφοῦ ἔχει ὀριστικοποιηθεῖ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν Βουλευτικῶν Ἐκλογῶν, και ἄρα ἔχει προσδιορισθεῖ γιὰ κάθε κόμμα πόσες ἑδρες κερδίζει σὲ κάθε πρωτοβάθμια ἐκλογικὴ περιφέρεια, ὅπου και ἂν τυχὸν κερδίζει, ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ συνέλθουν οἱ περιλαμβανόμενοι στὰ ψηφοδέλτια κάθε κόμματος ὑποψήφιοι και νὰ καθορίσουν αὐτοὶ μὲ ψηφοφορία μυστικὴ, διαδοχικά, τὴ σειρά προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων στὸ κάθε ψηφοδέλτιο, δηλαδὴ γιὰ κάθε πρωτοβάθμια ἐκλογικὴ περιφέρεια τῆς χώρας. Ἐξ ἄλλου, ἡ μυστικὴ αὕτη ψηφοφορία πρέπει νὰ διενεργεῖται ὄχι ἐνιαῖα, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν τριακοσίων ὑποψηφίων κάθε κόμματος και γιὰ τὸ σύνολο τῶν ψηφοδελτίων ὁλόκληρης τῆς Χώρας, ἀλλὰ μᾶλλον τμηματικά, δηλαδὴ, ἂν ἡ Πελοπόννησος π.χ. ἀποτελεῖ μιὰ δευτεροβάθμια ἐκλογικὴ περιφέρεια μὲ περιεχόμενες σ' αὐτὴν πρωτοβάθμιες ἐκλογικὲς περιφέρειες τοὺς νομοὺς Κορινθίας, Ἀργολίδος, Ἀρκαδίας, Λακωνίας, Μεσσηνίας, Ἡλείας, Ἀχαΐας, νὰ συνέρχονται οἱ ὑποψήφιοι κάθε κόμματος και τῶν ἐπτά πρωτοβάθμιων αὐτῶν περιοχῶν και νὰ προβοῦν ὅλοι μαζί διαδοχικά σὲ ἰσάριθμες ψηφοφορίες μυστικὲς γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς σειρᾶς προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων τοῦ ψηφοδελτίου τοῦ κόμματός τους σὲ κάθε μιὰν ἀπὸ τὶς πρωτοβάθμιες αὐτὲς ἐκλογικὲς περιφέρειες, δηλαδὴ τοῦ ψηφοδελτίου τοῦ κόμματός τους Νομοῦ Κορινθίας, τοῦ ψηφοδελτίου τοῦ κόμματός τους Νομοῦ Ἀργολίδος κ.ο.κ., ὥστε ἡ τελικὴ ἐκλογή τῶν βουλευτῶν νὰ γίνεται ὅσο τὸ δυνατόν ἀδιάβλητα, χωρὶς ἀποφασιστικὴ παρεμβολὴ τῆς τοπικῆς ἀντιπαλίας, ἀλλὰ και ὄχι δίχως γνώση τῆς ἀξίας τῶν προσώπων, και προπάντων μὲ συναίσθηση αὐξημένης εὐθύνης γιὰ τὴν ἄριστη δυνατὴ κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση τῆς εὐρύτερης περιφέρειας, μὲ τὰ κοινὰ της κάπως συμφέροντα και προβλήματα, και γιὰ τὴ σύνδρομη συμβολὴ στὴν ἄριστη δυνατὴ κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση τοῦ κόμματος, ὅπου ὅλοι αὐτοὶ οἱ πρωτοβάθμιοι ὑποψήφιοι και ἥδη ἐκλογεῖς δεύτερου βαθμοῦ ἀπὸ κοινοῦ ἀνήκουν.

Μὲ τὴ μέθοδο αὕτη ἐκλογῆς τελικὰ τῶν βουλευτῶν ἐκλείπουν ὁλωσδιόλου σχεδὸν τὰ ἐλαττώματα και τοῦ σταυροῦ προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐκλογέων πολιτῶν και τῆς αὐταρχικὰ προκαθορισμένης σειρᾶς τῶν ὑποψηφίων

ἀπὸ τὴν ἡγεσία ἢ τὸν μηχανισμό τοῦ κόμματος. Ὁ ὑποψήφιος βουλευτὴς ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸν ψηφοθηριακὸ διαγκωνισμό πρὸς τὸν τοπικὸ τοῦ συνυποψήφιου τοῦ ἴδιου κόμματος, καὶ ἀπαλλάσσεται προπάντων ἀπὸ τὴ χρονοβόρα καὶ ψυχοφθόρα ἐνασχόληση μὲ τὶς ἀτομικὰς ἐξυπηρετήσεις τοῦ πλήθους τῶν ἐκλογέων πρὸς ἄγγραν σταυρῶν προτιμήσεως. Ὁ ἐπίδοξος βουλευτὴς ἔχει νὰ μεριμνᾷ ἤδη πῶς θὰ ἀποκτήσει τὴν ἐκτίμηση ἢ ἔστω καὶ τὴ φιλία τῶν ἄλλων ἐπίδοξων βουλευτῶν, περιορισμένου πάντοτε ἀριθμοῦ, τῆς εὐρύτερης ἐκλογικῆς περιφέρειας, ὅπου ἀνήκει ἡ ἰδική του πρωτοβάθμια ἐκλογικὴ περιφέρεια. Καὶ ἡ ἐκτίμησή τους εἶναι δύσκολο νὰ προσκτηθεῖ μὲ παραπλανητικὴ διαφήμιση ἀπὸ ραδιόφωνο καὶ τηλεόραση ἢ καὶ ἀπὸ ἐφημερίδες. Οὕτε καὶ ἡ φιλία τους εἶναι δυνατόν νὰ προσκτηθεῖ μὲ κολακεῖες εἴτε φιλοφρονήσεις, χωρὶς ἀντίκρουσμα τὴν ἀξία τῆς προσωπικότητος. Ἡ ψῆφος τους, καθὼς μάλιστα ἡ ψηφοφορία εἶναι μυστικὴ, δὲν ἐξασφαλίζεται μὲ ταπεινὰ μέσα. Ὑπάρχουν οἱ μεγαλύτερες πιθανότητες ἤδη νὰ ἐκλέγονται οἱ βουλευτὲς ἀριστίνδην, καὶ ὄχι πλουτίνδην, οὔτε μὲ ὅποιο δόλιο τρόπο.

* * *

Ἡ δυσαπόφευκτη ἐξάρτηση τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν συνυπολογισμό τῶν ἀντιδράσεων τῆς κοινῆς γνώμης στὴν ἄσκησίν της ὅχι μόνον ἀποτελεῖ πηγὴν δυσυπέρβλητων δυσχερειῶν καὶ συχνὰ ἐπικίνδυνων παγίδων, ἀλλὰ καὶ ἀποβαίνει κάποτε βλαπτικώτατη καὶ τῶν ἰδίων καὶ τοῦ λαοῦ, εἴτε προέρχεται ἀπὸ ψυχρὴ ἐκτίμηση τοῦ βάρους τῶν ψήφων μερίδας τοῦ λαοῦ, εἴτε ἀπὸ γνήσια εὐλάβεια πρὸς τὸ λαϊκὸ φρόνημα, εἴτε ἀπὸ ἀπλὴ ἔστω προσωπικὴ φιλοτιμία. Ἀξίζει νὰ ἐπικαλεσθοῦμε ὀρισμένα παραδείγματα.

Πρῶτο ἀξιομνημόνευτο παράδειγμα εἶναι δραματικὸ συνειδησιακὸ ἐπεισόδιο, ἀφηγημένο ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στὴν Ἰλιάδα, X 99-130. Ἐκεῖ ὁ ἠθικὰ ὠραῖος ἀρχηγὸς τῶν Τρώων, ὁ Ἑκτωρ, διαλογίζεται, ὑπὸ τὴν ἐπήρεια καὶ τῆς φιλοτιμίας του: συναισθάνεται ὅτι πρέπει νὰ συνθηκολογήσει μετὰ καὶ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Ἀχιλλέως στὸν ἀγῶνα τῶν Ἀχαιῶν ἐναντίον τῆς Τροίας, ἀλλὰ, δέσμιος κάπως τῆς ἔως τότε φιλοπόλεμης πολιτικῆς του, δὲν ἀποφασίζει τὴν σωστικὴ συνθηκολόγησιν, ἀπὸ ἐντροπὴ καὶ φόβο τῆς κριτικῆς τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπάλου του γιὰ τὴ μὴ ἔγκαιρη ἀπόφασή του νὰ συμπτύξει τὸ στράτευμά του πρὸς τὴν ὀχυρωμένη πόλιν, καὶ παραμένει στὸ πεδίο τῆς μάχης. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε νὰ χαθεῖ ἐπὶ τόπου ὁ ἴδιος καὶ νὰ ἐπέλθῃ ἀργότερα ἡ καταστροφὴ καὶ τῆς πατρίδας του.

Παρόμοιοι κάπως διαλογισμοί, καὶ ἀντίστοιχες ὑποβολὲς τῆς φιλοτιμίας, ἐμπόδισαν τὴν Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδος τὸν Μάϊο 1922 νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τὴν εἰσή-

γηση τοῦ Ἀρχιστρατήγου καὶ ν' ἀποφασίσαι τὴ σύμπτυξη τοῦ Μικρασιατικοῦ Μετώπου στὴν περιοχή τῆς Σμύρνης. Καὶ τραγικὴ συνέπεια ἦταν ἡ καταστροφή τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ εὐλάβεια πρὸς τὸ εἰκαζόμενο λαϊκὸ φρόνημα, ἡ ἔστω προπάντων αὐτὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πίεση ἀπὸ ἀδιάλλακτους ὁπαδούς, ἐπηρέασαν τὴν ἀπὸ Νοέμβριο 1920 Κυβέρνηση νὰ ἐπαναφέρει στὸν θρόνον τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ὑπαγορεύσεις τῆς διπλωματικῆς συγκυρίας, ἐνῶ καὶ συνεχιζόταν ἀκόμη ὁ πόλεμος πέραν τοῦ Αἰγαίου.

Ἀξίζει ἀντίστροφα νὰ ἐξαρθοῦν ἡ πολιτικὴ εὐθυκρισία καὶ τὸ ἠθικὸ σθένος τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου²⁰ τὸ 1881. Τότε, συμπολίτευση καὶ ἀντιπολίτευση, λαϊκὲς ἐκδηλώσεις καὶ ἄρθρα ἐφημερίδων, ἐπίεζαν τὸν Πρωθυπουργό, ἀκόμη καὶ ἡ σύζυγός του καὶ ὁ υἱός του, νὰ μὴ ἐνδῶσει καὶ δεχθεῖ τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρηση μόνο τῆς Θεσσαλίας, ὁλόκληρης σχεδόν, καὶ τῆς περιοχῆς Ἄρτας ἀπὸ τὴν Ἠπειρο, ἀλλὰ νὰ ἐπιμείνει ἀδιάλλακτος γιὰ τὴν ἀπόκτηση ὁλόκληρης τῆς Ἠπείρου καὶ ὁλόκληρης τῆς Θεσσαλίας. Ὁ εὐψυχος ὅμως ἐκεῖνος καὶ συνετὸς Πρωθυπουργὸς ἀρνήθηκε νὰ ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὶς ἄκριτες παραινέσεις καὶ πιέσεις ἀντιπάλων καὶ φίλων, ἀκόμα καὶ τῶν οἰκείων του, ἡ καὶ ἀπὸ τὸ ἡχηρὰ προβαλλόμενο λαϊκὸ φρόνημα, ὑπάκουσε μόνο στὴ συνείδησή του, συμμορφώθηκε πρὸς τὶς ὑπαγορεύσεις τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης του, ὅπως τὶς ἐννοοῦσε ὁ ἴδιος, μὲ ἄμεση γνώση καὶ νηφάλια ἐκτίμηση τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας, καὶ ἀποδέχθηκε τὴν ἀπόκτηση μόνο τῶν παραχωρούμενων ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Ἑλλάδα περιοχῶν καὶ μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ διέσωσε τὴ Χώρα καὶ τὸ λαὸ ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν ἐφικτὴ προσάυξηση τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ σθένους τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ὁλέθρια ἔλλειψη ἀνάλογου σθένους στὴν πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Ἑλλάδος τὸ 1897, μὲ συνέπεια νὰ παρασυρθεῖ ἡ Κυβέρνηση ἀπὸ τὸ ἀλόγιστο φρόνημα τῶν ὑπερπατριωτῶν πρὸς τὴν ἀτυχέστατη ἐκείνη πολεμικὴ περιπέτεια.

Ἄν ὅμως ἀπὸ τὸ πρὸς μίμηση παράδειγμα τοῦ Κουμουνδούρου καὶ τὸ πρὸς ἀποφυγὴ παράδειγμα τοῦ Δεληγιάννη συνάγεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ὑπεύθυνων πολιτικῶν ἀπὸ τὶς ἀνεύθυνες ὑπαγορεύσεις τῶν ἐκφραστικῶν δῆθεν τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος σὲ ἱστορικὲς στιγμὲς μεγάλης κρισιμότητας, ὅπως οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἐκσπαση πολέμου προπάντων ἢ μὲ τὴν ἐξαπόλυση πολιτικῶν ἐντάσεων, ἀντί-

20. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, Μελέτες Πολιτικῆς Ἱστορίας, 1989, σελ. 115-117.

θετα, σέ ιστορικές ὥρες κοινωνικῆς μάλλον γαλήνης καί γιά θέματα πολιτικῆς, δεκτικά ἐπαναρυθμίσεων μετὰ σφαιερή τυχόν ρύθμισή τους, ὁ βαθμός τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς εἶναι καί πρέπει νά εἶναι περιορισμένος. Πρέπει δηλαδή τότε ν' ἀσκεῖται ἡ πολιτική συναινετικά σέ κάποιο βαθμό, δηλαδή μετὰ συνεννόηση τῶν φορέων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πρὸς τίς σχετικές μὲ τὰ ληπτέα μέτρα ὁμάδες πολιτῶν. Καί ἡ εὐχέρεια γιά ἐποικοδομητική συνεννόηση πρὸς λήψη ὀρθῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων εἶναι συναρτημένη πρὸς τὴν στάθμη τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ καί τὴ γνησιότητα καί ὀρθοφροσύνη τῶν ἐκπροσώπων τῶν διαφόρων ὁμάδων του, ἀλλὰ καί πρὸς τὴ δύναμη πειθοῦς, ὅπως καί πρὸς τὸ ἠθικὸ προπάντων κῦρος, τῶν πολιτικῶν.

* * *

Καί, ἤδη, καταληκτικὸ τῆς ὁμιλίας, τὸ ἐρώτημα: Στὴν ἐποχὴ μας, καί γιά τὴν πολιτικὴ στὴ χώρα μας, ποιά αἰτήματα ἰσχύουν ἰδιαίτερα;

Κορυφαῖο αἶτημα ἡ περίσωση τοῦ Ἕθνους, καί ἀπὸ τὴ Σκύλλα μικροπρόθεσμα, τὴν ἀπειλητικὴ ἐδαφικοῦ ἀκρωτηριασμοῦ του, καί ἀπὸ τὴ Χάρυβδη μακροπρόθεσμα, τὴν προαγωγικὴ τοῦ κινδύνου ἀφανισμοῦ του, καθὼς ἡ διαφαινόμενη ὡς ἐπικείμενη δίνη τῆς Ἱστορίας συνεπιφέρει τὸν κίνδυνο ἀφανισμοῦ ὅλων τῶν ἐθνῶν, στὴν ἀπορροφητικὴ μέσα χοάνη τῶν μεγάλων Ἐπικρατειῶν ἢ ἀργότερα καί τῆς οἰονεὶ ἐνιαίας ἀνθρωπότητος, ὑπαρκτῆς μὲ ἰσοπεδωμένη καί ἀποψιλωμένη πνευματικότητα. Ὁχυρὸ τοῦ Ἕθνους, ἀντίκρυ στὸν μικροπρόθεσμο κίνδυνο οἱ ἐνοπλες δυνάμεις του καί ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ του, ἀντίκρυ στὸν μακροπρόθεσμο κίνδυνο ἡ γνήσια παιδεία του, ἂν ἀκμάσει ὅπως καί ὅσο πρὶν ἀπὸ δύο χιλιετίες, ὥστε νά λειτουργεῖ μὲ ἀκτινοβολία οἰκουμενική, ὅπως τότε.

Ἰσότιμο αἶτημα ἡ ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν ἰδεολογία καί στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἠθικῆς χαλαρότητας²¹, καί ἰδιαίτερα τοῦ ὠφελιμιστικοῦ ἀτομικισμοῦ, τοῦ φερόμενου ὡς ἐπιβλητέου σέ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἀνελληνικό, ἀντίθετο πρὸς τὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος, εἶναι τὸ δῆθεν φιλοσοφικο-ιστορικὸ θεώρημα τοῦ Mandeville «ἰδιωτικά ἐλαττώματα, δημόσια ὄφελή», βάρθρο ἰδεολογικὸ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τὸ ἠθικὸ παράγγεγμα τῆς διανθρώπινης ἀλληλεγγύης, χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, καίρια συστατικὸ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ,

21. Κ. Δεσποτοπούλου, Ἑλληνικά, 1994, σελ. 48-49.

πρέπει νὰ ἐμπνέει αὐτὸ κατ' ἐξοχὴν τὴν πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων στοὺς ἐρχόμενους καιροὺς, ὁλοένα καὶ πιδὺ δύσκολους γιὰ τὸ μεγαλουργὸ καὶ πολὺπαθὸ Ἕθνος τους.

Τὸ ἑλληνικὸ Ἕθνος ἀξίζει νὰ ἐπιζήσῃ καὶ στοὺς ἐρχόμενους καιροὺς, μὲ τὸν ἔρωτα γιὰ τὴν ἐλευθερίαν στὴν οὐσία της, μὲ τὴν «αἰδῶ» καὶ τὴν «δίκην», ἐμψυχωτικὰ σύμβολά του, ὡς ἀρχαῖος καὶ ἄσβηστος φάρος πνευματικῆς ἀνταύγειας καὶ ἡθικῆς ἀκτινοβολίας πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος.